

ΧΑΡΙΣ ΧΑΙΡΕ

Μελέτες στη μνήμη
της Χάρης Κάντζια

ΤΟΜΟΣ Α΄

Υπουργείο Πολιτισμού
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο
Αιγαιακών Σπουδών

ΑΘΗΝΑ 2004

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΙΓΑΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΧΑΡΙΣ ΧΑΙΡΕ

Μελέτες στη μνήμη της Χάρης Κάντζια

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΑΘΗΝΑ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ	Μνήμη Χάρης Κάντζια	9
	ΚΩΣ	
ΤΟΥΛΑ ΜΑΡΚΕΤΟΥ	Η πρόιμη Εποχή του Χαλκού στην Κω	17
ΙΟΑΝΝΙΣ ΛΙΡΙΤΖΙΣ	Radioisotope analysis of tephra from Kos and Southern Aegean	37
ΕΛΠΙΔΑ ΣΚΕΡΛΟΥ	Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη με εγχάρακτη παράσταση οπλίτη	47
ΕΡΣΗ ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ	Ανασκαφή στο οικόπεδο του Λιμενικού Ταμείου στην Κω- τα νεώρια, οι μεταγενέστερες φάσεις τους και ένα άγαλμα Αφροδίτης	63
DAVID BLACKMAN	Ancient Shipsheds in the Harbour of Kos: an Interim Report	77
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ - ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	Μία ενδιαφέρουσα λατρευτική κατασκευή μπροστά από το κτίριο Γ' στο ιερό του Απόλλωνα στην Καρδάμαινα (αρχαία Αλάσαρνα) της Κω	83
ΛΙΛΙΑΝ ΚΑΡΑΛΗ	Αρχαιολογικό υλικό από το ιερό του Απόλλωνα στην Καρδάμαινα της Κω	99
ΕΙΡΗΝΗ ΠΟΥΠΑΚΗ - ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	Το αρχαίο λατομείο τραβερτίνη στο Πυλί της Κω	111
LORELLA MARIA DE MATTEIS	Sull'Afrodite anadyomene	125
ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ	Η τυπολογία των επιτυμβίων αναγλύφων της Κω	135
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ	Δύο επιτύμβια επιγράμματα από την Κω	151
ΠΑΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ	Κύανος, Λίθος Χυτή, Ύαλος και Vitrum από την Κω και τη Ρόδο	161
GIORGIO ROCCO	Coo: il complesso sacro a est dei quartieri del porto	175
MONICA LIVADIOTTI	Due edifici termali a Coo città: tipologie a confronto	195
ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΙΔΕΡΗΣ	Μελέτη αποκατάστασης της "ρωμαϊκής οικίας" της Κω	215

FRANCESCO SIRANO	Sulle decorazioni della casa cosiddetta del Ratto d'Europa a Cos	231
ANTONELLA MERLETTO	The latrine near the Western Baths of Kos: Excavation and reconstruction	251
ΘΕΟΔΟΣΗΣ Ν. ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ	Δυο αρχαία κωακά κείμενα σχετικά με τη μαγεία	263
ΒΑΣΙΛΗΣ Σ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	Οι φαρμακευτικές ιδιότητες του κρασιού κατά τον Ιπποκράτη. Τα κρασιά της Κω («Κώιοι οίνοι»)	269
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΗΛΙΤΣΗ	Μαρμάρινες μεσοβυζαντινές ψευδοσαρκοφάγοι στην Κω	277
ΙΩΑΝΝΗΣ Η. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ	Ο ναός των Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ στο Παλαιό Πυλί της Κω	291
ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ	Ο ναός της Παναγίας στη θέση Τσακάλ(ο)ι της Κω	305
† ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α. ΑΡΧΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ	Παναγία η Φιλόστοργος; μία εικόνα από τον ναό του Ευαγγελισμού στ' Ασφενδιού Κω	317
ΣΟΦΙΑ ΝΤΙΝΤΙΟΥΜΗ - ΝΙΚΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ	Δύο επιζωγραφισμένα γυάλινα θραύσματα από την Κω	329
ΙΩΑΝΝΑ ΜΠΙΘΑ	Ενδυματολογικές μαρτυρίες, αφιερωτές και βυζαντινές τοιχογραφίες στην Κω	341
ANNA-MARIA ΚΑΣΔΑΓΛΗ	Νομισματικά σύνολα της οθωμανικής περιόδου από τη Ρόδο και την Κω	359
ΝΕΙΛΟΣ ΠΙΤΣΙΝΟΣ	Η γέφυρα του κάστρου της Νεραντζιάς	379
ΑΛΕΞΙΟΣ Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ	Η Κως αρχική έδρα και ορμητήριο του κινήματος του Νικηφόρου Μελισσηνού, το 1080/1081	397
ΝΙΚΟΣ Δ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ	Η Βυζαντινή Κως μέσα από τα έγγραφα του αρχείου της Μονής Πάτμου	405
ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗΣ	Λεξικοί αρχαϊσμοί στα δημοτικά τραγούδια της Κω	421
ΝΙΣΥΡΟΣ		
ΙΩΑΝΝΗΣ Χ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ	Νέα επιγραφή από τη Νίσυρο. Το νησί στον ελληνιστικό κόσμο του 3ου αι. π.Χ.	435
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΠΑΪΡΑΜΗ	Πολεμικό ανάθημα από τη Νίσυρο	451
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ	Αγαμάτιο Αφροδίτης	465
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΤΣΙΩΤΗ	Χάλκινος λιτανικός σταυρός από τη Νίσυρο με παράσταση του αρχαγγέλου Μιχαήλ. Η πιθανή προέλευσή του	471

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΠΑΪΡΑΜΗ

Πολεμικό ανάθημα από τη Νίσυρο

Στην αυλή του Δημαρχείου της Νισύρου ανάμεσα στα διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη και τις επιγραφές ξεχωρίζει ένα ασυνήθιστο μνημείο άγνωστης προέλευσης, με γλυπτή απεικόνιση στρατιωτικής εξάρτυσης (αρ. ευρ. Νισύρου 196 - εικ. 1-4). Πρόκειται για πλαστική βάση αγάλματος, διακοσμημένη με τρεις θώρακες, δύο κράνη και περικνημίδα, τα οποία επιστέφονται με τρεις στρογγυλές ασπίδες,¹ ελλειπείς στο πάνω μέρος (θόλος). Στον περίγυρο της τρίτης ασπίδας διακρίνεται δυσδιάγνωστο πεταλόσχημο ανάγλυφο αντικείμενο (εικ. 3), πιθανώς ιμάτιο. Οι θώρακες του μνημείου ανήκουν σε δύο τύπους, τον ανατομικό (εικ. 5), ο οποίος εικονίζεται εδώ χωρίς πτέρυγες, και τον κυλινδρικό θώρακα-σπολάς, με δύο σειρές πετρυγίων και ταινιωτές επωμίδες² (εικ. 1, 2). Τα κράνη είναι επίσης δύο ειδών, κωνικό (εικ. 6) και φρυγικού τύπου (εικ. 7). Το κωνικό κράνος έχει πτυχωτό περίγυρο που ορίζεται από ανάγλυφη ταινία, σώζει ίχνη κυματοειδούς διακόσμησης (πιθανώς συμπληρωνόταν με χρώμα) και έχει οξεία απόληξη με κρίκο για τη στερέωση του λόφου.³ Το κράνος φρυγικού τύπου με καμπυλόσχημο φαρδύ θόλο, φέρει παραγναθίδες και διακοσμείται με ανάγλυφη μετωπική στεφάνη.⁴ Κάτω από αυτό, προβάλλει απόληξη κυλινδρικής φαρέτρας με το κάλυμμά της (εικ. 7).

Στην πάνω επιφάνεια της βάσης έχει λαξευθεί κυκλική βάθυνση με τετράγωνο τόρμο (διαστ. 0,08 x 0,09 μ.) και αύλακα (μήκ. 0,15 μ.) για τη στερέωση δεύτερου μέλους. Η κάτω επι-

* Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στη διευθύντρια της ΚΒ' ΕΠΚΑ Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού για την παραχώρηση του υλικού και τις υποδείξεις της στη διάρκεια της μελέτης. Επίσης, στον φύλακα Αρχαιοτήτων Νισύρου Γ. Σακελλαρίδη για τη βοήθειά του στη φωτογράφιση του μνημείου.

1. Διάμ. 0,40-0,50 μ.

2. Οι θώρακες έχουν ύψ. 0,35 μ. (ο ανατομικός), 0,50 μ., 0,60 μ. και διάμ. 0,20 μ.

3. Ύψ. 0,25 μ., διάμ. 0,30 μ.

4. Ύψ. 0,37 μ., διάμ. 0,25 μ.

φάνεια του μνημείου είναι αδρά δουλεμένη με βελόνι χωρίς τórμους. Μοναδική απόκρουση βρίσκουμε στην περικνημίδα που θα είχε λίγο μεγαλύτερο μήκος⁵ (εικ. 3). Το μνημείο είναι λαξευμένο σε γκρίζο λίθο.

Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,52 μ., σωζ. μήκ. 0,72 μ., σωζ. πλ. 0,52 μ.

Η νισυριακή βάση εντάσσεται σε ένα μικρό σύνολο παρόμοιων πλαστικών βάσεων με απεικόνιση όπλων από τη Δήλο, τους Δελφούς, το Θέρμο Αιτωλίας, το Ωδείο του Αγρίππα στην αθηναϊκή Αγορά και τη Βέροια. Μεγαλύτερη ομοιότητα παρουσιάζει με τη βάση του αγάλματος της Αιτωλίας στους Δελφούς, ανάθημα της Αιτωλικής Συμπολιτείας σε ανάμνηση της απόκρουσης της εισβολής των Γαλατών στην Ελλάδα το 279/78 π.Χ. Περιγραφές του αγάλματος σώζει ο Πausanias (10, 18, 7), ενώ το μνημείο απεικονίζεται σε σειρά νομισμάτων της Αιτωλικής Συμπολιτείας.⁶ Η Αιτωλία εικονιζόταν καθιστή, με εξωμίδα και λόγχη, σε βάση διακοσμημένη με ασπίδες, ιμάτιο, *carnyx* (δορά ζώου), κράνος, περικνημίδα και τροχό. Οι ασπίδες ήταν τοποθετημένες με την κυρτή επιφάνεια προς τα πάνω δημιουργώντας το επίπεδο έδρασης του αγάλματος, που στερεωνόταν με δύο ορθογώνιους τórμους. Τα όπλα εκεί είναι γαλατικά, αποτελώντας ένα είδος τροπαίου της πολεμικής νίκης. Το μνημείο εδραζόταν σε ορθογώνια δίβαθμη εξέδρα. Για την ίδια νίκη οι Αιτωλοί έστησαν τρόπαιο και στο Θέρμο της Αιτωλίας, από το οποίο σώζεται η βάση με ανάγλυφη απεικόνιση γαλατικού χιτώνα.⁷

Τη σειρά αυτή των πλαστικών βάσεων φαίνεται ότι εγκαινιάζει το τρόπαιο των Λευκτρών σε στρογγυλή βάση με ανάγλυφες ασπίδες, που στήθηκε σε ανάμνηση της νίκης των Θηβαίων επί των Λακεδαιμονίων (371 π.Χ.). Το ανθρωπόμορφο τρόπαιο που έφερε η βάση απεικονίζεται στα νομίσματα του Κοινού των Βοιωτών (3ος αι. π.Χ.).⁸ Στη Δήλο έχει βρεθεί βάση με γλυπτή απεικόνιση μακεδονικών ασπίδων με επίσημα ρόπαλο Ηρακλή και κεφάλι Περσέα, ιμάτιο και περικνημίδα.⁹ Στην πάνω επιφάνεια σώζονται οι ποδόσχημοι τórμοι του χάλκινου αγάλματος, πιθανώς του Ρωμαίου στρατηγού Καικιλίου Μετέλλου νικητή του Φιλίππου-Ανδρίσκου, του υποτιθέμενου γιου του Περσέα της Μακεδονίας (146 π.Χ.), σύμφωνα με τον μελετητή του μνημείου.¹⁰ Παρόμοιες βάσεις χάλκινων αγαλμάτων με απεικόνιση ελληνικών ασπίδων έχουν βρεθεί στο Ωδείο του Αγρίππα στην αθηναϊκή Αγορά.¹¹ Στη Βέροια, βάση με ελληνικές και μακεδο-

5. Μήκ. 0,30 μ., πλ. 0,10 μ. Οι θώρακες και οι ασπίδες είναι λίγο μικρότερα του φυσικού, ενώ τα κράνη έχουν φυσικό μέγεθος. Η σύγκριση έγινε με τα όπλα από τον τάφο στο Προδρόμι, βλ. Α. Χωρέμης, *AAA* 13 (1980) 3 κ.ε. εικ. 7-8.

6. Α. J. Reinach, *JAN* 13 (1911) 177 κ.ε.

7. Βλ. Κ. Ρωμαίος, *BCH* 55 (1931) 484-85· ο ίδιος, *ΠΑΕ* (1931) 66· Γ. Μυλωνάς, *Έργον* (1983) 45-46.

8. Α. Κ. Ορλάνδος, *ΠΑΕ* (1958) 43-44 εικ. 34-37.

9. Ανάλογη και η στρογγυλή βάση της Δήλου με ανάγλυφη συμμετρική απεικόνιση όπλων, που συμβολίζει τη στρατιωτική ενασχόληση του τιμωμένου, βλ. J. Marcadé, *Au Musée de Délos* (1969) εικ. III,1· A. Jacquemin, *BCH* 109 (1985) 569 κ.ε.

10. Α. J. Reinach, *JAN* 15 (1913) 97 κ.ε· Marcadé (ό.π.) εικ. III, 2-3.

11. Η. Thompson, *Hesperia* 19 (1950) 80 κ.ε. εικ. 13 πίν. 53 (1ος αι. π.Χ.). Για τριγωνικές βάσεις με ανάγλυφες

νικές ασπίδες συνδέεται με τη νίκη του Πύρρου κατά του Δημητρίου (278 π.Χ.), μετά την οποία ο Πύρρος έγινε βασιλιάς της Μακεδονίας.¹² Παρόμοια μνημεία δεν λείπουν από τη Ρόδο, όπως η βάση αναθηματικού αγάλματος στη Λίνδο με ζωφόρο όπλων –ανάμεσά τους και γαλατικές ασπίδες–, και το επιτύμβιο μνημείο στο Ατσιγγανοβούναρο, όπου στη βάση του αγάλματος απεικονίζονται στρογγυλή και γαλατική ασπίδα, περικνημίδες και ξίφη.¹³ Το επιτύμβιο μνημείο χρονολογείται σύμφωνα με τον C. Blinkenberg στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. και σχετίζεται, είτε με τις εκστρατείες των Ροδίων κατά των Γαλατών στη Μικρά Ασία (189 π.Χ.), είτε με την εκστρατεία του Ευμένη κατά των Γαλατών το 184 π.Χ.

Η ταυτότητα των όπλων στα παραπάνω μνημεία βοηθά στην ταύτιση του ηττημένου αντιπάλου και του νικητή. Εντάσσονται στην καλλιτεχνική παράδοση που εικονίζει τον νικητή του πολέμου να πατά στα λάφυρα του ηττημένου στρατού, όπως αναφέρει η επιγραφή της Ελαίας, λιμάνι της Περγάμου, που αφιέρωσε άγαλμα στον Άτταλο Γ' μετά τη νίκη του κατά των Γαλατών, το οποίο ήταν «...πεντάπηχυ, τεθωρακισμένον και βεβηκός ἐπὶ σκύλων».¹⁴ Οι απαρχές του τύπου τοποθετούνται πιθανώς στον 4ο αι. π.Χ., όταν ο Λύσιππος απεικονίζει Ποσειδώνα να πατά σε ακρόπρωρο, ενώ ο Απελλής ζωγραφίζει τον Πόλεμο αλυσοδεμένο, καθισμένο σε λάφυρα, σε ανάμνηση του θριάμβου του Αλεξάνδρου.¹⁵

Η γλυπτή απεικόνιση των όπλων στη βάση του αγάλματος λειτουργεί ως τρόπαιο για τον νικητή και απηχεί τη συνήθεια της ίδρυσης τροπαιού στο πεδίο της μάχης και της ανάθεσης όπλων στους ναούς.¹⁶ Η ίδρυση τροπαιού-ξοάνου ντυμένου με τα όπλα του εχθρού και στερεωμένου σε σωρό όπλων αποτελεί ιδιαίτερο έθιμο των αρχαίων Ελλήνων. Μετά το τέλος της μάχης, ο νικητής έστηνε τρόπαιο από τα όπλα του εχθρού στο σημείο της καθοριστικής έκβασης της σύγκρουσης, εκεί όπου ο εχθρός “τρεπόταν” σε φυγή, όπως φανερώνει ο όρος, για να δηλώσει τη νίκη του.¹⁷

ασπίδες από τον Κεραμεικό και το Θέρμο, βλ. Ε. Στίκας, *AE* (1961) 157 κ.ε.

12. M. M. Markle, *Hesperia* 68, 2 (1999) 219 κ.ε.

13. Βλ. C. Blinkenberg, *Lindos* 2 (1941) 970 κ.ε. αρ. 659.

14. M. Fränkel, *Die Inschriften von Pergamon* (= *AnP* 8, 1, 1890) αρ. 246,7· A. Hekler, *ÖJh* 19-20 (1919) 193-94. Στη Δήλο αναφέρεται άγαλμα Απόλλωνα που πατά σε γαλατικές ασπίδες, βλ. Marcadé (σημ. 9) 366 πίν. 30. Χαρακτηριστικές είναι επίσης οι πλαστικές βάσεις που βρέθηκαν στη νοτιοανατολική πλευρά του οίκου των Ναξίων, βλ. Marcadé (σημ. 9) πίν. III. Σε δηνάριο του 1ου αι. π.Χ. ο C. Publicius Malleolus εικονίζεται με γαλατικό τρόπαιο σε αυτόν τον τύπο, βλ. G. Picard, *Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome* (1957) 96 κ.ε.· Reinach (σημ. 10) 96-98.

15. Picard (ό.π.) 84, 96-98. Για αμφισβήτηση της παράδοσης αυτής, βλ. E. Polito, *Fulgentibus Armis: introduzione allo studio dei fregi d'armi antichi* (1998) 90-91. Σωρός μακεδονικών και περσικών όπλων είχε συγκεντρωθεί και για την ταφική πυρά του Ηφαιστίωνα, βλ. Picard (ό.π.) 83· A. M. Mansel, *AA* 83 (1968) 278-79.

16. Reinach (σημ. 10) ιδίως 106-07.

17. Για τη σημασία και τις απαρχές του τροπαιού, βλ. Picard (σημ. 14)· *RE* 2. Reihe, 13. Halbband, VII, A, 1 (1939) 663 κ.ε. λ. τρόπαιον (F. Lammert)· W. K. Pritchett, *The Greek State at War, 2: Battlefield Trophy* (1974) 246 κ.ε.

Στην ελληνιστική περίοδο, η απεικόνιση όπλων και τα διάφορων ειδών πολεμικά αναθήματα πυκνώνουν καθώς το τρόπαιο γίνεται προσωπικό, δηλώνοντας τη νίκη του εκάστοτε στρατηγού ή ηγεμόνα –ενδεικτικό της ταραγμένης περιόδου με τις συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις.¹⁸ Η γραπτή απεικόνιση όπλων στους μακεδονικούς τάφους,¹⁹ η γλυπτή παράσταση ασπίδων αλλού²⁰ και τέλος η ίδρυση λίθινων τροπαιών σε τάφους πολεμιστών (όπως ο θωρακοφόρος κορμός με διακοσμημένο θώρακα και κράνος του 1ου αι. π.Χ. από τη Ρόδο)²¹ μαρτυρούν τη δημοτικότητα αυτής της συνήθειας. Τρόπαια-ξόανα συναντώνται στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο ως στηρίγματα αγαλμάτων, δηλώνοντας τη στρατιωτική ιδιότητα του εικονιζόμενου.²² Συχνά είναι επίσης τα αγάλματα των θωρακοφόρων αξιωματούχων –είτε ως αναθήματα, είτε ως επιτύμβια–, τα οποία θα επηρεάσουν την απεικόνιση των Ρωμαίων αυτοκρατόρων.²³

18. Για τη διαφοροποίηση της σημασίας του πολέμου μετά τον Αλέξανδρο, τη μετατροπή του στρατού των πολιτών που υπερασπίζει την εστία σε στρατό επαγγελματιών που επιζητούν το προσωπικό κέρδος, και το αυστηρό μακεδονικό στρατιωτικό σύστημα, βλ. Picard (σημ. 14) 40· K. Stemmer, *Untersuchungen zur Typologie, Chronologie und Ikonographie der Panzerstatuen* (= AF 4, 1978) 133 κ.ε. Για την πληθώρα προσωπικών αγαλμάτων-αναθημάτων στρατηγών, μετά τον Αλέξανδρο, βλ. W. H. D. Rouse, *Greek Votive Offerings* (1902, 1976²) 137-38. Για προσωπικά πολεμικά αναθήματα την κλασική περίοδο, συγκεκριμένα του Κίμωνα και του Θεμιστοκλή, βλ. Rouse (ό.π.) 105-06· Picard (σημ. 14) 36 κ.ε. (προσωπικό τρόπαιο). Ανάλογα πολεμικά αναθήματα αποτελούν η Νίκη της Σαμοθράκης και η δίδυμη αδελφή της, η Νίκη της Αγοράς της Κυρήνης, βλ. M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age* (1961) 126· A. L. Ermeti, *L'Agora di Cirene*, 3, 1: *Il monumento navale* (1981), τα οποία εδράζονται σε πλήρη πλοίοι, δηλώνοντας τη νίκη σε ναυμαχία, σε ανάμνηση της οποίας στήθηκαν, όπως και το ανάγλυφο πλοίο της Λίνδου –βάθρο για τον χάλκινο άγαλμα του Αγησάνδρου Μικίωνος, προφανώς μετά από νικηφόρο μάχη, έργο του γλύπτη της Νίκης της Σαμοθράκης Πυθοκρίτου, βλ. Blinkenberg (σημ. 13) αρ. 169 (180 π.Χ.).
19. Για τον τάφο των Λύσωνα και Καλλικλή με απεικόνιση θωράκων, κρανών, ξιφών και ασπίδων, βλ. S. G. Miller, *The Tomb of Lyson and Kallikles: A painted Macedonian Tomb* (1993).
20. Για επιτύμβια μνημεία με ανάγλυφες ασπίδες, βλ.: α) το μνημείο της Ασπίδας στη Ρόδο, *ΑΔ* 28 (1973) Χρον. 637 κ.ε.· Γ. Κωνσταντινόπουλος, *ΑΑΑ* 4 (1973) 115 κ.ε. εικ. 2, 3· β) τον τάφο στη Βρυκούντα Καρπάθου με απεικόνιση ασπίδων και ξιφών, Ν. Μουτσόπουλος, *ΕΕΠΣΠΘ* (1978) 223 κ.ε. πίν. 30-31. Για κατάλογο μνημείων με ασπίδες, βλ. Markle (σημ. 12) 283 κ.ε. Για τη σημασία της απεικόνισης όπλων σε επιτύμβια μνημεία, βλ. Miller (ό.π.) 48 κ.ε. σημ. 91. Για ανάγλυφη απεικόνιση όπλων σε βάσεις, επιτύμβιες στήλες και ταφικά μνημεία, βλ. E. Pfuhl – H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs I* (1977) αρ. 2225, 2265, 2267-69, 2270, 2272, 2275-78. Στην ίδια παράδοση πρέπει να ανήκουν μάλλον και οι ενεπίγραφες ροδιακές ασπίδες, τιμητικά αναθήματα αξιωματούχων του κράτους ή του στρατού, γνωστά από τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, βλ. Β. Κοντορίνη, *Ροδιακά II. Ανέκδοτες Επιγραφές Ρόδου* (1989) αρ. 8, M. Segre – I. Pugliese Carratelli, *ASAtene* n.s. 11-13 (1949-1951) 213 κ.ε. αρ. 70-78c (εκτός από αρ. 71)· Blinkenberg (σημ. 13) αρ. 160, 171, 180, 187, 218, 226, 439, 451, 515, 516. Για ανάθεση λίθινων σφαιρών σε ιερό ως τρόπαιο, βλ. Χ. Κάντζια, στο: *Ρόδος, 2400 χρόνια* 1 (1999) 75 κ.ε.
21. A. Maiuri, *CIRh* 2 (1932) 57 κ.ε. αρ. 25 (= A. Maiuri, *ASAtene* 4-5 [1921-1922] 245 κ.ε. εικ. 6-7). Επίσης απλό τρόπαιο με φίδι (1ος αι. π.Χ.) και ακέφαλος θωρακοφόρος κορμός (Τιβερίου;), βλ. Maiuri, *ASAtene* (ό.π.) εικ. 8 και 9 αντίστοιχα. Επιτύμβια στήλη με θωρακοφόρο κορμό στο Μουσείο Ρόδου (αρ. ευρ. 1154), βλ. Maiuri, *CIRh* (ό.π.) 62 αρ. 26. Επιτύμβιο τρόπαιο, βλ. C. C. Vermeule, *Berytus* 15 (1964) 94 κ.ε. 3A (ύστερης ελληνιστικής περιόδου)· ο ίδιος, *Berytus* 13 (1959-1960) πίν. II, 6, 7.
22. Marcadé (σημ. 9) πίν. 76-77.
23. Marcadé (σημ. 9) πίν. LXXV. Για τις ρωμαϊκές ζωφόρους όπλων, βλ. Polito (σημ. 15). Για τα ρωμαϊκά πολε-

Η ανάθεση των όπλων του εχθρού (λάφυρα) στα ιερά²⁴ εμπνέει στην ελληνιστική περίοδο τη ζωφόρο των όπλων στον ναό της Αθηνάς Νικηφόρου στην Πέργαμο,²⁵ όπου απεικονίζονται κράνη, ασπίδες, θώρακες, ξίφη, περικνημίδες, ακρόπρωρα. Η ανάγλυφη απεικόνιση όπλων σε δημόσια κτίρια γίνεται δημοφιλές διακοσμητικό μοτίβο αυτή την περίοδο, όπως βλέπουμε στο Βουλευτήριο της Μιλήτου,²⁶ στη ζωφόρο της πύλης της Σίδης,²⁷ σε όριο αρχαίου δρόμου στο Δίον,²⁸ σε μνημείο της Θάσου²⁹ και αλλού.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω σύντομη αναφορά των διάφορων ειδών πολεμικών αναθημάτων, το νισυριακό “τρόπαιο” εντάσσεται σε ένα μακρύ κατάλογο μνημείων, που γίνονται ιδιαίτερα δημοφιλή στην ελληνιστική περίοδο λόγω των πολυάριθμων συγκρούσεων αλλά και της διαφοροποίησης του αναθέτη, από την πολιτεία στο άτομο.

Με βάση την τυπολογία των όπλων που εικονίζονται, το μνημείο χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή. Συγκεκριμένα, ο κυλινδρικός θώρακας (σπολάς) με δύο σειρές πτερυγίων στο κάτω μέρος και επωμίδες, και ο ανατομικός θώρακας που μιμείται τη μυολογία του σώματος³⁰ απαντούν στην ελληνιστική περίοδο, όπως προκύπτει από πλήθος απεικονίσεων σε μακεδονικούς τάφους, ζωφόρους ιερών, επιτυμβίων μνημείων και αλλού. Ιδιαίτερα ο κυλινδρικός θεωρείται ο κατεξοχήν ελληνιστικός θώρακας.³¹ Ενδεικτικά αναφέρουμε το Εκαταίο στα Λάγινα³² όπου στη βόρεια ζωφόρο απεικονίζεται Έλληνας με ανατομικό θώρακα, το μνημείο του Αιμιλίου Παύλου όπου Ρωμαίοι στρατιώτες φορούν ελληνικές πανοπλίες,³³ τον ναό της Αρτέμιδας Λευκοφρυηνής στη Μαγνησία,³⁴ το μνημείο στο Βελενί,³⁵ την ανάγλυφη ζωφόρο των όπλων στον ναό της Αθηνάς στην Πέργαμο,³⁶ τους θωρακοφόρους της ζωφόρου του Βωμού της Περγάμου,³⁷ την επιτύμβια στήλη

μικά αναθήματα, βλ. T. Hölscher, στο: *Tainia, Festschrift für Roland Hampe* (1980) 351 κ.ε. Για ελληνιστικά θωρακοφόρα αγάλματα, βλ. N. Σταμπολίδης, *AE* (1992) 129 κ.ε.

24. Pritchett (σημ. 17) 3: *Captured Armour* (1979) 277 κ.ε.· Rouse (σημ. 18).

25. H. Droysen, *Die Balustradenreliefs* (= *AvP* 2, 1885) 95 κ.ε. πίν. XLIII-L (183 π.Χ.).

26. H. Winnefeld, *Der Waffenfries des Propylon in H.Knackfuss, Das Bouleuterion von Milet* (= *Milet* 1, 2, 1908) 80 κ.ε. (166 π.Χ.).

27. Mansel (σημ. 15) 239 κ.ε.

28. D. Pandermalis, *The Sacred City of the Macedonians at the foothills of Mt. Olympos* (1989)· Polito (σημ. 15) 81 κ.ε.

29. Βλ. Polito (σημ. 15) 81. Η απεικόνισή τους δεν συνδέεται απαραίτητα με κάποιο συγκεκριμένο πολεμικό γεγονός αλλά δηλώνει το “αξιόμαχον” των πολιτών, βλ. H. von Hesberg, *Formen privater Repräsentation in der Baukunst des 2. und 1. Jhr. v. Chr.* (1994) 100 κ.ε.

30. Για την τυπολογία των θωράκων και την ελληνική ορολογία, βλ. Σταμπολίδης (σημ. 23). Οι θώρακες αυτοί κατασκευάζονταν από δέρμα ή μέταλλο. Για το μεταλλικό θώρακα, βλ. A. Hagemann, *Griechische Panzerung. Eine Entwicklungsgeschichtliche Studie zur antiken Bewaffnung*, 1: *Der Metallharnish* (1919).

31. Polito (σημ. 15) 47.

32. P. A. Webb, *Hellenistic Architectural Sculpture* (1996) 111 πίν. 86, 88 (ύστερος 2ος - πρώτος 1ος αι. π.Χ.).

33. H. Kähler, *Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemilius Paulus in Delphi* (1965) πίν. 1.

34. Webb (σημ. 32) 89 πίν. 55 (α' μισό 2ου αι. π.Χ.)

35. Webb (σημ. 32) 76 κ.ε. πίν. 35-36 (πρώτος 3ος αι. π.Χ.).

36. Webb (σημ. 32) 57 κ.ε. πίν. 18-19. Βλ. P. Jäckel, *Zeitschrift für historische Waffen und Kostümkunde* (1965) 94

θωρακοφόρου από τη Ρόδο,³⁸ τους θώρακες στα τείχη της Σίδης.³⁹ Παρόμοιοι γραπτοί θώρακες κοσμούν τον τάφο των Λύσωνα και Καλλικλή στη Βεργίνα (3ος αι. π.Χ.).⁴⁰

Ο κωνικός πύλος και το κράνος φρυγικού τύπου, είναι γνωστά ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. και συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται κατά την ελληνιστική περίοδο.⁴¹ Αυθεντικά παραδείγματα έχουν βρεθεί στα Ιωάννινα⁴² (πύλος λακωνικός) και στη Βίτσα⁴³ (φρυγικό κράνος). Έφεραν λόφο και ενίοτε παραγναθίδες, σύμφυτες ή αρθρωτές. Ιδιαίτερα συνηθισμένα είναι τα κράνη αυτά στη Μακεδονία. Ο κώνος αποτελεί το κατεξοχήν κράνος του μακεδονικού πεζικού, όπως δηλώνεται και στο στρατιωτικό κανονισμό της Αμφίπολης.⁴⁴ Κωνικά κράνη με παραγναθίδες απεικονίζονται σε νομίσματα της Μακεδονίας από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ.⁴⁵ έως τον 2ο αι. π.Χ., επιτρέποντάς μας να παρακολουθήσουμε την εξέλιξή τους. Στα νομίσματα του Φιλίππου Ε' το κωνικό κράνος αποκτά πλατύ πτυχωτό περίγυρο και μετωπική στεφάνη με πλαϊνούς έλικες (185-168 π.Χ.),⁴⁶ όπως το κράνος του νισυριακού αναθήματος, από το οποίο όμως λείπουν οι έλικες. Παρόμοια κράνη απεικονίζονται στη ζωφόρο των όπλων της Περγάμου (180 π.Χ.), και στην πύλη της Μαγνησίας στην Έφεσο,⁴⁷ γεγονός που ενισχύει την άποψη της ανανέωσης της μορφής του πύλου την περίοδο αυτή. Η παρουσία του στο νισυριακό μνημείο βοηθά στον χρονολογικό προσδιορισμό του τελευταίου στον 2ο αι. π.Χ.

Ο φρυγικός πύλος εξελίσσεται από τους κωδωνόσημους με χαμηλό και φαρδύ θόλο που εικονίζονται στην αττική αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ. στους ψηλούς-επιμήκεις με κεκλιμένο

κ.ε., για τους διαφορετικούς τύπους θώρακα και την ταύτισή τους ως μακεδονικών.

37. Webb (σημ. 32) 61 κ.ε. (165 π.Χ.).

38. Βλ. σημ. 21.

39. Βλ. σημ. 27.

40. Miller (σημ. 19) 51 κ.ε. πίν. 9, 12, 13. Παρόμοιος θώρακας στο ανάγλυφο ήρωα από Πέργαμο (τέλη 3ου αι. π.Χ.), βλ. F. Winter, *Die Skulpturen von Pergamon* (= *ANP* 7, 2, 1908) 248 αρ. 302. Οι ελληνιστικοί τύποι θωράκων επιβιώνουν έως την εποχή του Αυγούστου τουλάχιστον (1ος αι. π.Χ.), όπως φαίνεται από τα πολυάριθμα ιστορικά ανάγλυφα-πολεμικά αναθήματα με απεικονίσεις τροπαίων, βλ. T. Hölscher, στο: *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius Bau, Berlin 7 Juni-14 August 1988* (1988) 351 κ.ε.

41. Για τη διάδοση και τις απεικονίσεις των δύο τύπων, βλ. P. Dintsis, *Hellenistische Helme* (1986) 23 κ.ε., 57 κ.ε.· A. Bottini κ.ά., *Antike Helme* (1988) 151 κ.ε., 163 κ.ε. Για την προέλευση του φρυγικού πύλου, βλ. G. Seiterle, *AntW* 16, 3 (1985) 3 κ.ε.

42. I. Βοκοτοπούλου, στο: *ΣΤΗΛΗ. Τόμος εις μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος* (1980) 236 κ.ε. πίν. 70-72.

43. Για τη δημοσίευση του κράνους και τη μελέτη του τύπου, βλ. J. Vokotopoulou, *AA* (1982) 497 κ.ε. Η Βοκοτοπούλου θεωρεί την προέλευση μικρασιατική και απορρίπτει τον παλαιότερο όρο "θρακικό κράνος".

44. P. Roussel, *RA* (1934) 39 κ.ε.· M. Feyel, *RA* (1935) 29 κ.ε.· L. Moretti, *Iscrizioni storiche ellenistiche* 2 (1976) 114. Η Βοκοτοπούλου (σημ. 42) τον θεωρεί ως βασικό τύπο κράνους του μακεδονικού πεζικού.

45. Από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και συνεχίζεται σε νομίσματα του Αλεξάνδρου Δ', του Κάσσανδρου, έως την εποχή του Φιλίππου Ε', βλ. Bottini κ.ά. (σημ. 41) 156 κ.ε.

46. Βλ. Dintsis (σημ. 41) 57 κ.ε.· Bottini κ.ά. (σημ. 41) 156-57 εικ. XIII, 7-12.

47. G. Seiterle, *AntK* 25 (1982) 148 πίν. XXVII,3.

κρωβύλο (4ος αι. π.Χ.).⁴⁸ Στη ζωφόρο των όπλων της Περγάμου αποκτά πτυχωτό περίγυρο.⁴⁹ Αν και γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση στον μακεδονικό στρατό, στη Σαρκοφάγο του Αλεξάνδρου το φορούν οι Μακεδόνες στρατιώτες⁵⁰ και απεικονίζεται σε νομίσματα του Λυσιμάχου, δεν πρόκειται για αποκλειστικά μακεδονικό κράνος καθώς συναντάται σε όλο τον ελληνικό κόσμο.⁵¹ Στη ρωμαϊκή εποχή παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση των τύπων, αν και επηρεάζονται από τα ελληνικά παραδείγματα.⁵²

Οι στρογγυλές ασπίδες αποτελούν το χαρακτηριστικό ελληνικό όπλο. Καινοτομία των Μακεδόνων αποτελεί η μείωση της διαμέτρου της ασπίδας περίπου στα 0,60 μ., προκειμένου οι στρατιώτες να μπορούν να χειρίζονται τη μεγάλη μήκους σάρισα. Ως προς το σχήμα, οι μακεδονικές ασπίδες είναι ιδιαίτερα κυρτές, σχεδόν ημισφαιρικές,⁵³ χωρίς περίγυρο, χαρακτηριστικό που τις διαφοροποιεί από τις κλασικές ελληνικές. Οι ασπίδες του νισυριακού αναθήματος μπορούν να ταυτιστούν ως “μακεδονικές” ασπίδες –αν και απουσιάζει η χαρακτηριστική διακόσμηση– λόγω του ιδιαίτερα θολωτού σχήματος, της μικρής διαμέτρου και της απουσίας περιγυρου. Παρόμοιες στρογγυλές μακεδονικές ασπίδες, βρίσκουμε στη βάση της Δήλου,⁵⁴ στη ζωφόρο των όπλων στην Πέργαμο,⁵⁵ στο μνημείο του Αιμιλίου Παύλου⁵⁶ και στο μνημείο της Βέροιας,⁵⁷ όπου εναλλάσσονται με τις κλασικές ελληνικές.

Οι περικνημίδες αποτελούν βασικό τμήμα της πολεμικής εξάρτυσης. Μετά τον 5ο αι. π.Χ.

48. Vokotopoulou (σημ. 43).

49. Bottini κ.ά. (σημ. 41) 163 κ.ε.

50. Bottini κ.ά. (σημ. 41) 167 (τέλη 4ου αι. π.Χ.). P. Ducrey, *Guerre et guerriers dans la Grèce antique* (1985) 95 εικ. 63.

51. Η Βοκοτοπούλου (σημ. 43) υποθέτει ότι ο φρυγικός τύπος πιθανώς ταυτίζεται με το κράνος με πέλτη που φορούσε ο Αλέξανδρος σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Αλέξανδρος* 16, 4). Ωστόσο, καταλήγει ότι δεν πρόκειται για αποκλειστικά μακεδονικό κράνος. Για παρόμοια κράνη στη ζωφόρο της Περγάμου, βλ. Jäckel (σημ. 36) 94 κ.ε. Φρυγικό κράνος έχει βρεθεί στον τάφο του Φιλίππου στη Βεργίνα, μαζί με θώρακα, περικνημίδες, γορυτό και ασπίδα, βλ. M. Hatzopoulos – L. Loukopoulos, *Philip of Makedon* (1980) 188 κ.ε. πίν. 122, 126-29.

52. Βλ. M. Junkelmann, *Römische Helme. Sammlung Axel Guttman* (2000) για ρωμαϊκά κράνη. Στην τέχνη της ύστερης δημοκρατίας και της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου στη Ρώμη απαντούν ελληνιστικά κράνη, αλλά δεν είναι σίγουρο αν οι καλλιτέχνες επηρεάζονται από την πραγματικότητα ή την ελληνιστική τέχνη, βλ. Bottini κ.ά. (σημ. 41) 158.

53. M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques* 1 (= *BEFAR* 169, 1949, 1987²) 353 κ.ε. Γενικά για την εξέλιξη της ασπίδας στον αρχαίο ελληνικό στρατό, βλ. A. M. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks* (1967) 44 κ.ε., 53 κ.ε. Ducrey (σημ. 50) 49, 88. Για χρονολόγηση της μακεδονικής ασπίδας χωρίς περίγυρο στα χρόνια μετά τον Αλέξανδρο (315-300 π.Χ.), βλ. M. Markle III, *AJA* 81 (1977) 323 κ.ε. Markle (σημ. 12) 242 κ.ε.

54. Βλ. σημ. 9.

55. Βλ. Jäckel (σημ. 36) εικ. XLII,3 για μακεδονικές ασπίδες τοποθετημένες η μία επάνω στην άλλη, που δίνουν την ίδια εικόνα με τις ασπίδες του νισυριακού αναθήματος.

56. Βλ. σημ. 33.

57. Βλ. σημ. 12.

σπανίζουν,⁵⁸ ωστόσο οι Μακεδόνες τις χρησιμοποιούσαν, όπως προκύπτει από τις χάλκινες περικνημίδες του τάφου του Φιλίππου στη Βεργίνα, ή τις απεικονίσεις τους σε μνημεία ελληνιστικής περιόδου, τον τάφο των Λύσωνα και Καλλικλή⁵⁹ και τη ζωφόρο της Αθηνάς της Περγάμου. Η κυλινδρική φαρέτρα με κωνικό κάλυμμα είναι αρκετά διαδεδομένη και απεικονίζεται στην περγαμηνή ζωφόρο των όπλων.⁶⁰ Τέλος η απεικόνιση υφάσματος-ενδύματος ανάμεσα στα όπλα είναι γνωστή από τη βάση της Αιτωλίας στους Δελφούς, το τρόπαιο στο Θέρμο της Αιτωλίας –όπου εικονίζεται γαλατικός χιτώνας– και τη βάση της Δήλου με τις ανάγλυφες ασπίδες και το ιμάτιο, όπως προαναφέραμε.

Η μελέτη των όπλων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η στρατιωτική αυτή εξάρτηση είναι χαρακτηριστική των ελληνικών στρατευμάτων της μέσης ελληνιστικής περιόδου (2ος αι. π.Χ.)⁶¹ και υποδηλώνει ότι το πολεμικό ανάθημα λαξεύθηκε ύστερα από νίκη Ελλήνων κατά Ελλήνων και όχι κατά βαρβάρων. Είναι μάλιστα μοναδικό για τη Νίσυρο, δεδομένου και του περιορισμένου αριθμού γλυπτών μεγάλου μεγέθους. Για την ερμηνεία του στρεφόμενου στις επιγραφικές μαρτυρίες, πολύτιμη πηγή των γεγονότων που σημάδεψαν το νησί κατά την ελληνιστική εποχή.

Στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο η Νίσυρος διατηρεί την αυτονομία της, σύμφωνα με τα νισυριακά ψηφίσματα,⁶² ενώ τον 2ο αι. π.Χ. αποτελεί τμήμα (δήμο) του ροδιακού κράτους. Δύο σημαντικές επιγραφές μας μεταφέρουν στην περίοδο των Κρητικών και των Μακεδονικών πολέμων. Πρόκειται για την επιστολή του Φιλίππου Ε' προς τους Νισυρίους την περίοδο των Μακεδονικών πολέμων (201 π.Χ.), σύμφωνα με την οποία τους επιτρέπει μια μορφή αυτοδιοίκησης, ύστερα από παράκλησή τους:⁶³ «νόμοις τοῖς πατρίοις καὶ ὑπάρχουσιν χρῆσθαι». Οι H. von Gaertringen⁶⁴ και R. Herzog⁶⁵ υποστηρίζουν ότι πρόκειται για ανεπιτυχή προσπάθεια προσεταιρισμού των Νισυρίων από τον Φίλιππο, στην οποία κύριο ρόλο έπαιξαν οι ολιγαρχικοί της Νισύρου, ενώ οι M. Holleaux⁶⁶ και P. Brulé⁶⁷ θεωρούν ότι, μετά τη ναυμαχία της Λάδης (201 π.Χ.) και την ήττα του ροδιακού στόλου, το νησί πέρασε για σύντομο χρονικό διάστημα

58. Hagemann (σημ. 30) 135· Markle (σημ. 53) 328.

59. Miller (σημ. 19) 51-52.

60. Polito (σημ. 15) 50· Jäckel (σημ. 36) 98 εικ.10.

61. Για αυθεντικά παραδείγματα μακεδονικών όπλων, βλ. τα όπλα του μεγάλου τάφου της Βεργίνας (Τάφος Φιλίππου), όπου βρέθηκαν σιδερένιος θώρακας, περικνημίδες, κράνος φρυγικού τύπου με παραγναθίδες, ασπίδα και γορυτός: Hatzopoulos – Loukopoulos (σημ. 51) 188 κ.ε. πίν. 122, 126-29. Καθώς και τα όπλα από τάφο στο Προδρόμι Θεσπρωτίας, βλ. Χωρέμης (σημ. 5) ιδίως 13-15 εικ. 7-8 (γ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)

62. *ἔδοξε τῶ δάμωι βουλᾶς γνώμα*, βλ. IG XII 3, 89 κ.ε. Για την ιστορία της Νισύρου βλ. RE XVII, 1 (1936) 761 κ.ε. λ. Νίσυρος (R. Herbst)· I. X. Παπαχριστοδούλου, *Νισυριακά* 12 (1993) 39 κ.ε.

63. IG XII 3, αρ. 91.

64. Βλ. RE XVII, 1 (σημ. 62).

65. R. Herzog, *Klio* 2 (1902) 328-29.

66. M. Holleaux, *Études d'Épigraphie et d'Histoire grecques* 4 (1952) 175-76.

67. P. Brulé, *La piraterie crétoise hellénistique* (1978) 42.

υπό μακεδονική κυριαρχία. Όπως όμως προκύπτει από τη δεύτερη επιγραφή, η Νίσυρος τελικά έμεινε στην κυριαρχία της Ρόδου. Σύμφωνα με την τιμητική επιγραφή IG XII, 3, 103, αρχηγός του ροδιακού στόλου την εποχή των Κρητικών πολέμων είναι ένας Νισύριος, ο οποίος συμμετέχει στις ναυτικές επιχειρήσεις των Ροδίων στις αρχές του 2ου αι. π.Χ., υπό τις διαταγές των ναυάρχων Κλεωναίου (201 π.Χ.), Ακεσιμβρότου (197 π.Χ.) και Ευδάμου (190 π.Χ.): «στρατηγήσαντος ἐν ναυσὶ κατὰ πόλεμον / τὸν Κρητικὸν ἐπὶ Ἀσ[τυμήδευ]ς καὶ τιμαθέντος... / καὶ στρατευσάμενον κατὰ πόλεμον / ἐπὶ ναυάρχων Κλεωναίου, Ἀκεσιμβρότου / Εὐδάμου Ποσειδῶνι Ἀργείω / καὶ Ἄρει χαριστήριον / Ἐπίχαρμος Σολεὺς ἐποίησε» (IG XII, 3, 103, βλ. εικ. 9). Ο von Gaertringen⁶⁸ τοποθετεί την αρχηγία του Νισύριου τιμώμενου την περίοδο του Β' Κρητικού πολέμου (155-143 π.Χ.), όταν ο αναφερόμενος επώνυμος Αστυμήδης στάλθηκε ως πρόξενος από τους Ρόδιους στη Ρώμη, ενώ οι μεταγενέστεροι Herzog, Brulé, Segre και Holleaux τον χρονολογούν στον Α' Κρητικό πόλεμο.⁶⁹

Η περίοδος που αρχίζει με τον Α' και τελειώνει με το Β' Κρητικό πόλεμο, είναι ιδιαίτερα ανήσυχη για τη Ρόδο και κατ'επέκταση για τα νησιά που είναι εξαρτημένα από αυτήν.⁷⁰ Η πολιτική της Ρόδου για την προστασία του εμπορίου και την ασφάλεια των θαλασσών, την καθιστά κύριο αντίπαλο των σχεδίων του Φιλίππου Ε', που θέλει να επεκταθεί στο Αιγαίο, εκμεταλλευόμενος τη μείωση της δύναμης της Αιγύπτου, χρησιμοποιώντας ως συμμάχους τους Κρήτες πειρατές. Το 205/04 π.Χ. ξεσπά ο Α' Κρητικός πόλεμος που εκδηλώνεται με σειρά επιδρομών κατά των νησιών του Αιγαίου, όπως μας πληροφορούν ο Πολύβιος και ο Διόδωρος,⁷¹ και οι επιγραφές της Κω⁷² που αναφέρονται στις εισβολές των Κρητών και στις προσπάθειες των κατοίκων να οχυρώσουν τα "περιπόλια"⁷³ για την προστασία των γυναικοπαίδων και να ενισχύσουν τα τείχη. Οι Κρήτες λεηλατούν την Κω, την Κάλυμνο, πιθανώς και τη Νίσυρο, ενώ ο Δικαίαρχος κατ' εντολήν του Φιλίππου, λεηλατεί τις Κυκλάδες. Η νίκη τμήματος του ροδιακού στόλου με αρχηγό τον Λύσανδρο έξω από την Κω, στο ακρωτήριο Λακητήρα – η οποία αναφέρεται στις επιγραφές – δεν είναι αποφασιστική. Η ροδιακή διπλωματία θα πετύχει τελικά ξεχωριστή συνθήκη με τις κρητικές πόλεις, την Ολούντα και την Ιεράπυτνα (201 π.Χ.).

68. H. von Gaertringen, *SBBerlin* (1895) 471 κ.ε. Χρονολογεί τη βάση γύρω στο 140 π.Χ. Υπέρ της ύστερης χρονολόγησης τάσσονται οι P. M. Fraser – G. E. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands* (1954) 147 κ.ε., οι οποίοι τοποθετούν τη στρατηγία του τιμώμενου Νισύριου στον Β' Κρητικό πόλεμο.

69. Βλ. Herzog (σημ. 65) 328-29· M. Segre, *RivFil* 61 n.s. 11 (1933) 365 κ.ε.· Holleaux (σημ. 66) 169 κ.ε., για χρονολόγηση του Νισύριου στρατηγού στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.· Brulé (σημ. 67) 41-42.

70. Για την περίοδο αυτή, βλ. H. van Gelder, *Geschichte der alten Rhodier* (1900) 112 κ.ε.· *RE Suppl.* 5 (1931) 731 κ.ε. λ. Ρόδος (H. von Gaertringen)· R. M. Berthold, *Rhodes in the hellenistic age* (1984) 81 κ.ε.· Παπαχριστοδούλου (σημ. 62).

71. Διόδωρος 28, 1· Πολύβιος 13, 4, 1.

72. Για το ιστορικό πλαίσιο του Α' Κρητικού και του Β' Μακεδονικού πολέμου, τις αρχαίες πηγές και τις επιγραφικές μαρτυρίες, βλ. van Gelder (σημ. 70) 112 κ.ε.· Herzog (σημ. 65) 316 λ.ε.· Segre (σημ. 69)· Brulé (σημ. 67).

73. Για τη σημασία της λέξης, βλ. F. G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften, 2: Untersuchungen* (1961) 79-80.

Ο αγώνας όμως κατά του Φιλίππου θα συνεχιστεί στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. (Β' Μακεδονικός πόλεμος: 201-197 π.Χ.), καθώς ο Μακεδόνας βασιλιάς επιδιώκει να επεκτείνει την κυριαρχία του στο Αιγαίο σε βάρος της Αιγύπτου και του Αντίοχου Γ' της Συρίας. Καταλαμβάνει τη Σάμο και εκστρατεύει κατά της Καρίας, καταλαμβάνοντας τη Μίλητο. Ακολουθούν οι ναυμαχίες της Λάδης, της Χίου και η εισβολή του Φιλίππου στην Πέργαμο.⁷⁴ Οι ναύαρχοι της νισυριακής επιγραφής πρωταγωνιστούν στα γεγονότα αυτού του πολέμου. Ο Κλεωναίος αναλαμβάνει την ηγεσία του ροδιακού στόλου μετά τη ναυμαχία της Χίου (201 π.Χ.), κατά την οποία νικήθηκε ο Φίλιππος αλλά ο Ρόδιος ναύαρχος Θεοφιλίσκος πεθαίνει την άλλη μέρα από τις πληγές του. Στη ναυμαχία της Λάδης, ο Φίλιππος νικά τους Ρόδιους και πιθανώς τότε πρέπει να χρονολογηθεί η κυριαρχία του στα νησιά. Κατόπιν, λεηλατεί την Πέργαμο και εισβάλλει στην Καρία και τη Ροδιακή Περαία (Ιασό, Βαργυλία). Ο ναύαρχος των Ροδίων Ακεσίμβροτος με τη βοήθεια των ρωμαϊκών και των περγαμηνών δυνάμεων θα ηγηθεί των θαλάσσιων επιχειρήσεων το 198 π.Χ. Η ειρήνη ωστόσο θα επιτευχθεί με την παρέμβαση της Ρώμης το 197 π.Χ., μετά την αποφασιστική μάχη στις Κυνός Κεφαλές. Η νίκη αυτή σηματοδοτεί την ενεργή πλέον παρέμβαση των Ρωμαίων στα ελληνικά πράγματα. Ο ναύαρχος των Ροδίων Εύδαμος είναι ο νικητής στη ναυμαχία της Σίδης στην Παμφυλία, στα γεγονότα του Συριακού πολέμου (192 π.Χ.) κατά του Αντίοχου Γ', όπου οι Ρόδιοι συντάσσονται με τους Ρωμαίους. Με τη βοήθεια των Ρωμαίων και των Περγαμηνών ο ροδιακός στόλος προσπαθεί να καθαρίσει τις θάλασσες από τους πειρατές. Η λήξη του Συριακού πολέμου το 189 π.Χ., απέφερε στους Ρόδιους την επέκταση της κυριαρχίας τους στη Μικρά Ασία και την προσάρτηση της Λυκίας.

Για τον Β' Κρητικό πόλεμο ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά (155-153 π.Χ.).⁷⁵ Οι περιγραφές των ιστοριογράφων είναι περιληπτικές και όχι ιδιαίτερα σαφείς, ενώ σώζεται μόνο μια επιγραφή από την Κάρπαθο, που αναφέρεται σε αυτόν.⁷⁶ Σύμφωνα με τον Πολύβιο (33, 4), αρχηγός του ροδιακού στόλου τοποθετήθηκε ο Αριστοκράτης,⁷⁷ ο οποίος ωστόσο διέψευσε τις ελπίδες των Ροδίων για τις μεγάλες του ικανότητες. Σε ναυμαχία με τους Κρήτες πειρατές νικήθηκε κατά κράτος.⁷⁸ Η δύσκολη θέση των Ροδίων επιβεβαιώνεται από τα διαβήματά τους στη

74. Berthold (σημ. 70) 115 σημ. 27. Για τη χρονική σειρά των γεγονότων, βλ. R. M. Berthold, *Historia* 24 (1975) 150 κ.ε., ο οποίος προτείνει τη σειρά Λάδη - Πέργαμος - Χίος.

75. Brulé (σημ. 67) 61 κ.ε.

76. Segre (σημ. 69).

77. *RE* 2, 1 (1895) 941 λ. Aristokrates ap. 21 (U. Wilcken). Η αναφορά αυτή οδήγησε αρχικά στην ταύτιση του Νισύριου της επιγραφής *IG* XII 3, 103 με τον Αριστοκράτη, βλ. *RE* Suppl. 5 (σημ. 70) 799. Παπαχριστοδούλου (σημ. 62). Σύμφωνα όμως με ένα ταφικό επίγραμμα από τη Νίσυρο, όπου εμφανίζονται ξανά ορισμένα από τα πρόσωπα της επιγραφής *IG* XII 3, 103, οι Peek και Rice υποστηρίζουν ότι ο τιμώμενος Νισύριος ονομάζεται Σωσαγόρας, βλ. W. Peek, *WZ*Halle 16 (1967) G, H.6, 374 κ.ε. ap. 3· E. E. Rice, *BSA* 81 (1986) 221 κ.ε. Ο Peek χρονολογεί τον Νισύριο στρατηγό στον Α', ενώ η Rice στον Β' Κρητικό πόλεμο.

78. Διόδωρος 31, 38, αναφέρεται σε ήττα των Ροδίων σε ναυμαχία, van Gelder (σημ. 70) 160.

Ρώμη και την Αχαϊκή Συμπολιτεία το 153 π.Χ.⁷⁹ Ως γεγονός που σημάδεψε τον πόλεμο αυτό αναφέρεται στις πηγές η λεηλασία της Σίφνου από τους Κρήτες,⁸⁰ ενώ μαρτυρείται επιγραφικά η λεηλασία της Καρπάθου.⁸¹

Όπως συνάγεται από το παραπάνω ιστορικό πλαίσιο, ο τιμώμενος Νισύριος ήταν παρών στα ιστορικά γεγονότα του α' μισού του 2ου αι. π.Χ. Πολέμησε κατά του Φιλίππου, του Αντίοχου και των Κρητών πειρατών. Δεν είναι βέβαιο αν ο Αριστοκράτης του Β' Κρητικού πολέμου ταυτίζεται με τον Νισύριο τιμώμενο, αλλά το γεγονός αυτό δεν αλλάζει την ερμηνεία του μνημείου. Η σημασία των συγκρούσεων αυτών που άλλαζαν συνεχώς το πολιτικό προσκήνιο και έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια των θαλασσών, το εμπόριο και την ανεξαρτησία των μικρών κρατών, είχαν μάλιστα ως αποτέλεσμα τις επιδρομές και τις λεηλασίες, ήταν μεγάλη και αισθητή από τους πληθυσμούς της εποχής. Οι επιγραφές της Κω από τον Α' Κρητικό πόλεμο είναι στην πλειονότητά τους τιμητικές. Το νισυριακό μνημείο μπορεί να ενταχθεί σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, λαμβάνοντας υπόψη ότι και η παρόμοια εμπνευστη περγαμηνή ζωφόρος των όπλων τοποθετείται στην ίδια περίπου περίοδο, σε ανάμνηση των ίδιων πολεμικών γεγονότων.

Αν προσπαθήσουμε να συνδέσουμε το νισυριακό τρόπαιο με τον στρατηγό της επιγραφής, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα εξής: α) η επιγραφή της Νισύρου είχε τοποθετηθεί στη βάση αγάλματος που έφερε την υπογραφή του χαλκοπλάστη Επιχάρμου Σολέως· β) οι διαστάσεις της προσεγγίζουν τις διαστάσεις του νισυριακού μνημείου,⁸² είναι κατά 0,04 μ. μεγαλύτερη και ψηλότερη, επιτρέποντάς μας να υποθέσουμε ότι αποτελούσε ενότητα με τη βάση που μας σώζεται. Μια υπόθεση εργασίας είναι ότι η νισυριακή βάση έφερε το άγαλμα του στρατηγού, ο οποίος εικονίζεται να πατά στα "μακεδονικά" όπλα. Η βάση εδραζόταν στο ορθογώνιο μέλος της επιγραφής.⁸³ Σύμφωνα με τις διαστάσεις της βάσης και της επιγραφής το άγαλμα θα ήταν φυσικού μεγέθους,⁸⁴ πιθανώς χάλκινο, έργο του Επιχάρμου Σολέως, γνωστού χαλκοπλάστη από πλήθος καλλιτεχνικών υπογραφών στη Ρόδο (β' μισό 2ου αι. π.Χ.).⁸⁵ Ο στρατηγός ίσως εικονιζόταν θωρακοφόρος, όπως τα σωζόμενα αγάλματα της Δήλου ή το άγαλμα του Αττάλου Γ', που μας αναφέρει η επιγραφή: «*τεθωρακισμένον... και βεβηκός επί σκύλων*».⁸⁶

79. Πολύβιος 33, 15, 3- 33, 16.

80. Διόδωρος 31, 45

81. Brulé (σημ. 67) 64.

82. Διαστάσεις επιγραφής: μήκ. 0,77 μ., ύψ. 0,565 μ., βάθ. 0,575 μ.

83. Για παρόμοιο μνημείο, βλ. την ενεπίγραφη βάση όπλων από Ατσιγανοβούναρο Ρόδου, βλ. σημ. 13.

84. Η επιγραφή μαζί με τη βάση έφθαναν το 1,10 μ. ύψος. Το άγαλμα θα είχε ύψος περίπου 1,50 μ.

85. Blinkenberg (σημ. 13) 54 αρ. 74.

86. Εξίσου πιθανή μπορεί να είναι η άποψη ότι το μνημείο έφερε άγαλμα κάποιου ηγεμόνα, πιθανώς Πτολεμαίου ή Ατταλίδη, κύριου συμμάχου της ροδιακής ηγεμονίας στους Κρητικούς πολέμους, ή κάποιο συλλογικό ανάθημα του νισυριακού δήμου – πιθανώς ξοανόμορφο τρόπαιο, ανάλογο του τροπαιού των Λεύκτρων – που γιορτάζει την ελευθερία του από τον πόλεμο και την πάταξη της πειρατείας.

Η θέση του πολεμικού αναθήματος είναι άγνωστη. Αν συνδέεται με την επιγραφή του Σωσαγόρα θα βρισκόταν στο ιερό του Ποσειδώνα Αργείου, του οποίου αποτελεί ανάθημα, χωρίς να αποκλείεται βέβαια να ήταν το επιτύμβιο μνημείο του συγκεκριμένου αξιωματούχου. Ο ορθογώνιος τόρμος και η αύλακα στο πάνω μέρος του νισυριακού αναθήματος δυσκολεύουν την ταύτιση του ανώτερου τμήματος. Πιθανώς στερεωνόταν χαμηλή στρογγυλή πλίνθος που έφερε το άγαλμα του νικηφόρου στρατηγού, ή ο θόλος των ασπίδων με τους ποδόσχημους τόρμους του χάλκινου αγάλματος.

Το νισυριακό ανάθημα έρχεται να προστεθεί στην ολιγάριθμη αλλά εντυπωσιακή σειρά των πλαστικών βάσεων με απεικόνιση όπλων που έφεραν αναθήματα πολεμικών γεγονότων, και να εμπλουτίσει τις γνώσεις μας για τη θέση του μικρού νησιού σε μια ιδιαίτερα ταραγμένη περίοδο. Οι φιλοδοξίες των Διαδόχων, οι επιδρομές των Γαλατών, οι Κρήτες πειρατές, η μακεδονική απειλή, η αυξανόμενη επιρροή της Ρώμης, η προσπάθεια των ελληνικών πόλεων-κρατών για αυτονομία και κυριαρχία, είχαν ως αποτέλεσμα τη συνεχή διεξαγωγή πολέμων. Παράλληλα, ο έντονος ατομικισμός της ελληνιστικής περιόδου, η μετατροπή του στρατού από στρατεύματα πολιτών σε μισθοφορικό στρατό, επηρεάζει την τέχνη και οδηγεί στον πολλαπλασιασμό παρόμοιων μνημείων που υμνούν τους νικητές στην πόλη τους. Δεν πρόκειται μόνο για την πόλη που αναθέτει το τρόπαιο στο ιερό του πολιούχου θεού, αλλά και για τον περήφανο αξιωματούχο που διατρανώνει τις νίκες του με αναθήματα σε ιερά εν ζωή ή στον τάφο του μετά θάνατον.

KALLIOPI BAIRAMI

summary

BATTLE MONUMENT FROM NISYROS

Housed in the Nisyros Museum is a stone base of a battle monument with sculpted representation of weapons. Similar *ex-votos* with representations of victorious generals stepping on the opponent's weapons were particularly popular during the Hellenistic period, on account of the numerous military conflicts and needs of the various officers for self promotion in the intensely individualistic climate of the age. Study of the weapons on the Nisyrian dedication has shown that the corselets, helmets and shields represented are Greek and consequently the *ex-voto* relates to the wars between the Greek states. The Nisyrian base may well be linked with the historical events referred to on an inscribed pedestal (*IG XII 3, 103*), also in the Nisyros Museum, *ex-voto* of the descendants of a Nisyrian general who distinguished himself in the Cretan and the Macedonian wars (first half 2nd c. B.C.), by assuming command of the Rhodian fleet. The working hypothesis proposed is that the statue of the Nisyrian general stood on the base, which belongs to the same unit as the inscribed pedestal which enumerates his feats.

Εικ. 1-3. Πολεμικό ανάθημα από τη Νίσυρο.

Εικ. 4. Πολεμικό ανάθημα
από τη Νίσυρο.

Εικ. 5. Ανατομικός θώρακας.

Εικ. 6. Κωνικό κράνος.

Εικ. 7. Κράνος φρυγικού τύπου και
φαρέτρα.

Εικ. 8. Ενεπίγραφο βάθρο του
νισύριου στρατηγού (IG XII 3, 103).

